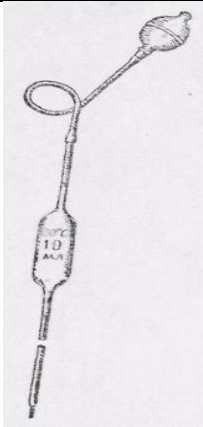
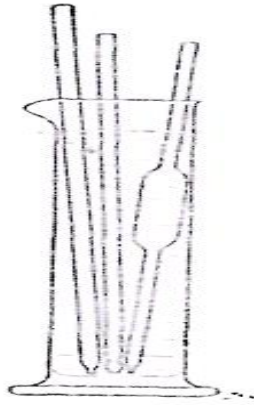

2 - LABORATORIYA MASHG'ULOTI.

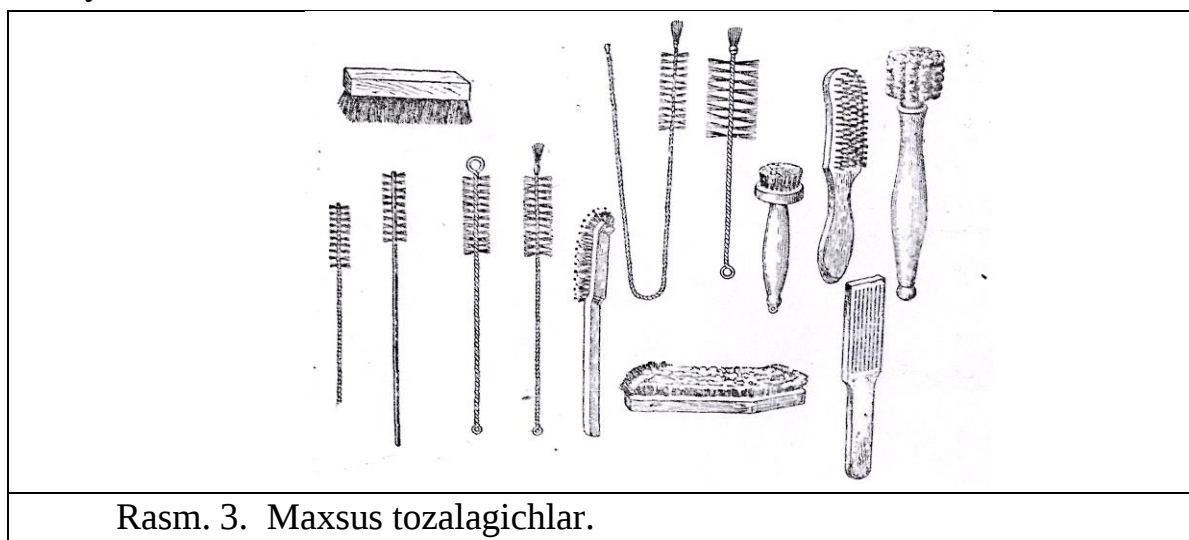
Texnika xavfsizligidan sinov. Kimyoviy idishlarni yuvish

Kimyoviy idishlarni yuvish laboratoriya texnikasining asosiy qismi bo'lib, uni bilish har bir laboratoriya xodimi uchun shart

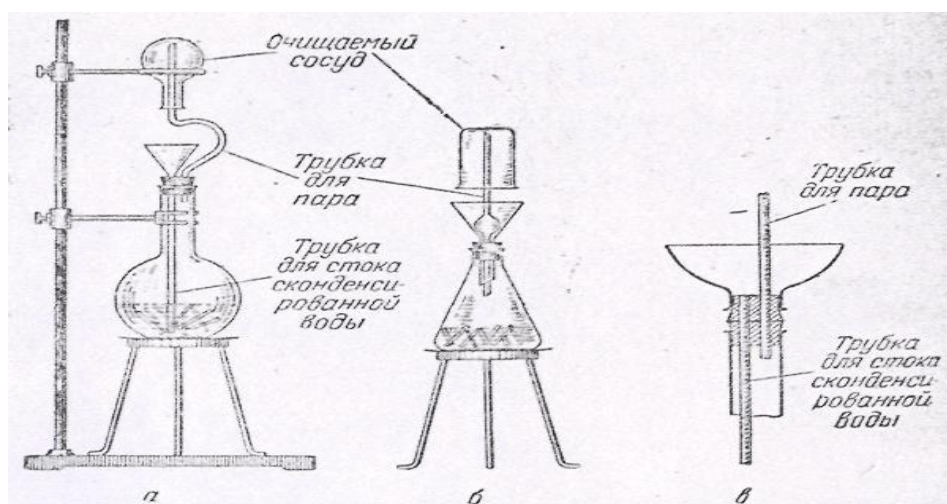
	
Rasm. 1. Pipetkaga kiydirilgan rezina sharcha.	Rasm. 2. Pipetka, byuretk va naychalarni yuvish.

Tajriba uchun ishlatiladigan idishlar toza, quruq bo'lishi kerak. Uni vodoprovod suvi bilan mahsus tozalagich (ershik) yordamida yuviladi (rasm 3) va bir necha marotaba suv bilan chayiladi. Agar idish nihoyatla iflos bo'lsa, suvga ozroq xlorid kislota solinadi yoki xromli aralashma (kaliy bixromat bilan kons. sulfat kislotasi aralashmasi) bilan chayqaladi.

Yuvilgan idishni qurituvchi diskka osib qo'yiladi. Agar idishni tez quritish kerak bo'lsa, uni qurutuvchi shkafga qo'yiladi. O'lchagich idishlarni ishlatib bo'lgan zahotiyoq yuvib qo'yiladi. O'lchagich idishlarni qurituvchi shkafda quritib bo'lmaydi.

Rasm. 3. Maxsus tozalagichlar.

Rasm. 4. Idishlarni par bilan yuvuvchi asbob.

Kimyoviy idishlar nihoyatda toza bo‘lishi kerak, bu shartni bajarmasdan turib ishlash mumkin emas. Shuning uchun idishni yuvishni mukammal o‘rganish va uni tozaligiga to‘la ishonch hosil qilish kerak.

Idish yuvish usulini tanlashda har bir holatda quyidagilar zarur:

1. Idishni ifloslantirgan moddalarning xossalarini bilish;
2. Ifloslikni suvda (issiq va sovuq), ishqor, har xil tuzlar va kislota eritmalarida eruvchanligidan foydalanish;
3. Oksidlovchilarning xossalaridan foydalanish, ma’lum sharoitda organik va noorganik ifloslarni oksidlab, parchalab, eruvchan birikmalarga aylantirish;
4. Yuvish vositasi sifatida sirt-faol xossasiga ega har qanday moddalardan foydalanish mumkin (sovun, sun’iy yuvuchi vositalar, yuvuchi gilmoyalar va x.k.);
5. Idishni ifloslantiruvchi cho‘kma barqaror bo‘lsa, undan tozalash uchun mexanik usullarni qo‘llash mumkin;
6. Yuvish uchun arzon kimyoviy reaktivlardan foydalanish maqsadga muvofiq;
7. Idishlarni yuvishda baxtsiz hodisalar kuzatilishiga yo‘l qo‘ymaslik va texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilish kerak. Laboratoriyaning har bir xodimi texnika xavfsizligi qoidalarini bilan tanishgan bo‘lishi shart.

Idish devorlaridan ifloslikni har xil usullar bilan yo‘qotish mumkin: mexanik, fizik, kimyoviy, fiziko-kimyoviy yoki qo‘shma usullar.

1. Idishni mexanik va fizik tozalash usullari

Suv bilan yuvish. Kimyoviy idish smola, yog‘simon yoki boshqa suvda erimaydigan moddalar bilan ifloslanmagan xollarda idishni issiq suv bilan yuvish

mumkin. Agar idishni devorlarida suv tomchilari qolmasa, yoki suv yupqa. bir tekis qatlam hosil qilsa idishni toza deb hisoblash mumkin.

Agar idish devorlarida qandaydir tuz yoki cho'kma qoldiqlari bo'lsa, idishni suv bilan namlab, shyotka bilan tozalash kerak (rasm 28).

Shyotka yoki yorsh bilan ishlanganda ularning uchi idish tubiga va devorlariga tegmasligiga ahamiyat berish kerak, aks holda idish sinib qolishi mumkin. Issiq suvda toza yuvilgan idishni 2-3 marta distillangan suv bilan chayish kerak bo'ladi.

Idish yuvilgandan keyin, tarkibida simob, kumush, oltin, platina va boshqa qimmatbaho yoki nodir metallar, yod tutgan eritmalarni mahsus idishga solish kerak. To'plangan eritma va cho'kmalarni qayta ishlab kerakli moddalarni olish mumkin.

Konsentrlangan kislota va ishqor eritmaları, xrom aralashmasini, yoqimsiz xidli va zaharli moddalarni, natriy metalini va x.k.larni rakovinaga to'kish man qilinadi. Konsentrlangan kislota va ishqorlarni oldindan juda suyultirish yoki neytrallash talab qilinadi. Xidli yoki zaharli moddalarni parchalash yoki mos usullar bilan zararsilantirish kerak. Bunday moddalar rakovinaga to'kilganda, bug'lanish natijasida laboratoriya havosi zaharlanishi mumkin.

Bug' bilan yuvish. Ko'p hollarda idishni suv bilan tozalab yuvib bo'lmaydi, ayniqsa yog'simon moddalarni. Bunday hollarda idishni suv bug'i oqimi bilan yuvish yaxshi natija beradi. Yuvishning bu usuli eng yaxshi hisoblanadi, lekin ma'lum vaqt talab qilinganligi uchun ba'zi hollarda qo'llaniladi. Kolbani yuvish uchun odatda 5-10 daqiqa kerak bo'lsa, bug' bilan yuvish uchun taxminan bir soat kerak bo'ladi. Nihoyatda toza idish kerak bo'lganda, uni qandaydir oddiy usul bilan yuvib, so'ngra bug'lantiriladi.

Bug' bilan yuvish uchun 3-5 litrli kolbani yarmigacha suv solinadi va suvni bir me'yorda qaynashi uchun shisha donachalar yoki ingichka naychalar solinadi. Kolbani voronka qo'yish va bug' chiqishi uchun teshiklari bo'lgan probka (tiqin) bilan zich yopiladi. Voronkaning uchi kolbadagi suvga 2-3 sm botiriladi. Bug' chiqadigan naychani tozalanadigan idishga kiritiladi va shtativga mahkamlanadi. Kimyoviy idishni bug' bilan yuvishda kerak bo'ladigan qurilmalar 29-rasmda ko'rsatilgan.

Bug' bilan yuvilgan idishni toza havo oqimida yoki quritish shkafida, oddiy havoda quritiladi.

2. Organik erituvchilar bilan yuvish.

Organik erituvchilarga dietilefiri, atseton, spirtlar, benzin, skipidar, to'rtxloriglerod va b. kiradi (eng yaxshi natijalarni izopropil spirti va shisha sirtini

ultratovush to'liqini bilan ishlashda kuzatilgan. (Bu usul T.Putner, Brit. J. Appl. Phys., 10, 332 (1959); RJxim, 1960, №11, 85, 42073 da bayon qilingan).

Idishni suvda erimaydigan smola va shunga o'xshash hamda organik moddalardan tozalashda organik erituvchilar qo'llaniladi.

Ko'pchilik organik erituvchilar yong'indan havfli bo'lganligi uchun, ular bilan ishlashda olovdan ehtiyot bo'lish kerak. Ifloslangan organik erituvchilarni har birini alohida idishga to'plash va vaqti kelganda xaydash usuli bilan ularni ishga yaroqli holga keltirish lozim.

3. Boshqa yuvuvchi vositalar bilan yuvish.

Idishni yuvishda yuvuchi vositalardan boshqa moddalarni qo'llash mumkin, masalan sovun, juda yaxshi yuvuchi xossali bo'lgan 10%li natriy fosfat eritmasi va b.

Sovun yoki natriy fosfat eritmasi bilan idish yuvilganda kolbani ichiga toza filtr yoki boshqa qog'oz bo'lakchalarini solish maqsadga muvofiq. Kolbani tebrantirilganda qog'oz parchalari devorlardagi kirlarni olib ketadi.

Shisha idishlarni yuvishda qumdan foydalanish mumkin emas, chunki qum idish devorlarini tirnaydi, keyinchalik idishni qizdirganda u sinishi mumkin.

4. Idish tozalashning kimyoviy usullari

a) Xrom aralashmasi bilan yuvish. Xrom tuzlari kislotali muhitda kuchli oksidlovchilar bo'lganligi sababli, laboratoriyalardagi idishlarni yuvish uchun xrom aralashmasi ishlatiladi. Xrom aralashmasini tayyorlash uchun konsentrlangan sulfat kislotasiga taxminan 5% (sulfat kislotasi massasiga nisbatan) maydalangan kaliy bixromat kristallaridan qo'shiladi va chinni kosachada, suv xammomida ehtiyotlik bilan to'la eriguncha qizdiriladi.

Xrom aralashmasini tayyorlash uchun natriy bixromatning suvli eritmasini qo'llash mumkin. Unga ehtiyotlik bilan sulfat kislotasi qo'shiladi. Aralashma quyidagi hisobda tayyorlanadi:

Suv	100 ml
Natriy bixromat	6 g
Sulfat kislota ($\rho=1,84$)	100 ml

Idishni yuvishdan oldin uni suv bilan chayiladi, keyin idish hajmining 1/3-1/4 qismiga xrom aralashmasi quyiladi va devorlariga tekkaziladi. Undan keyin xrom aralashmasini o'zining mahsus idishiga quyiladi. Xrom aralashmasi bilan

namlangan idishni bir necha daqiqadan so'ng iliq suv bilan va distillangan suv bilan chayiladi. Yuqori darajada ifloslangan idishlarni xrom aralashmasi bilan 2-3 marta yuviladi.

Kolbaning og'zidagi yoki bo'ynidagi iflosni yuvish uchun stakanga quyilgan xromli aralashmaga kolbani to'ngarib, 3-4 daqiqa qo'yiladi. So'ngra stakandagi xromli aralashmadan olib, yuqorida ko'rsatilgandek suv bilan yuviladi.

Xromli aralashma yuvish uchun ko'p vaqtgacha yaroqli. U uzoq vaqt ishlatilganda rangi to'q-qizildan to'q-yashilgacha o'zgaradi, bu belgi uni yaroqsizligini bildiradi. Xrom aralashmasi teri va kiyimga juda kuchli ta'sir qiladi va u bilan nihoyatda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerak!

Shisha naychasi yoki pipetkalarni yuvishda ularga xrom aralashmasini solish noqulay. Tajribasiz laboratoriya xodimlari bunday idishlarga aralashmani og'iz bilan so'rib oladilar, bu esa mutlaqo mumkin emas va ko'ngilsiz oqibatlariga olib keladi!

Bunday xollarda 30 rasmda ko'rsatilgandek rezina sharchalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Pipetka yoki byuretkka rezina sharchasi orqali 2-3 marta xromli aralashma olib tushiriladi yoki ularni balandligiga mos (yarmisi) silindrdagi xromli aralashmaga 5-10 daqiqaga solib qo'yiladi va so'ngra suv bilan chayiladi.

Yuvuvchi vosita o'rnida kaliy bixromatning konsentrlangan nitrat kislotasidagi eritmasidan foydalanish mumkin. Bu eritmani tayyorlash uchun 200 g $K_2Cr_2O_7$ ni 1 litr HNO_3 da eritiladi. Bu eritma yuvuvchi xossalari sifatida xrom aralashmasidan, hatto xona haroratida hamyuqori turadi va saqlanish davrida barqaror.

Kimyoviy idishlarni parafin, kerosin, yog'lar va boshqa neft mahsulotlari bilan ifloslanganda xrom aralashmasidan foydalanish mumkin emas. Bu holatlarda organik erituvchilarga murojat qilish kerak.

Agar yuviladigan idish bariy tuzlari bilan kirlangan bo'lsa, xrom aralashmasi bilan yuvish mumkin emas, chunki idish devorida qiyin eriydigan bariy sulfati hosil bo'ladi.

Xrom aralashmasini biroz qizdirilsa ($45-50^{\circ}C$) yuvish xossasi kuchayadi, lekin uni har xil qizdirish mumkin:

- 1) Xrom aralashmasini ma'lum miqdorini kolbaga solib issiq suv hammomida qizdirish;
- 2) Xrom aralashmasiga ehtiyotkorlik bilan ozgina suv va konsentrlangan sulfat kislotasini qo'shish;
- 3) Yuvilayotgan idishni issiq suvga solish va chayish.

Teri va kiyimga xrom aralashmasi tushsa, uni tezda ko'p miqdordagi suv va soda eritmasi bilan yuvish kerak.

b) Kaliy permanganat bilan yuvish.

Kimyoviy idishlarni yuvishda 5% kaliy permanganat erimasi yaxshi vosita hisoblanadi. Bu eritma qizdirilganda va sulfat kislotasi ishtirokida kuchli oksidlovchi; issiq suvda cho'tka bilan yuvilgan idishga kaliy permanganat eritmasi solinadi, keyin oz-ozdan konsentrlangan sulfat kislotasi qo'shiladi. Natijada biroz issiqlik ajraladi va bu idish devorlaridagi kirlarni oksidlash uchun yetarli bo'ladi. Odatda, har bir 100 ml kaliy permanganat erimasiga 3-5 ml konsentrlangan sulfat kislotasi qo'shiladi va bu miqdor eritmani 50-60 °C gacha qizishiga yetarli bo'ladi.

Faqat sulfat kislotasidan foydalanish kerak, xlorid kislotasi bunda yaramaydi, chunki u kaliy permanganat bilan oksidlanishi natijasida xlor ajralib chiqadi.

Idishni kaliy permanganat eritmasi bilan yuvilganda ba'zan idish devorlarida qo'ng'ir cho'kma qolishi mumkin. Uni yo'qotish uchun idishni 5% li NaHSO_3 yoki FeSO_4 , Mor tuzi eritmalari bilan chayqash zarur bo'ladi. Keyin suv bilan yuviladi.

Kaliy permanganatning kislotali eritmasi bilan ishlanganda, xrom aralashmasi qo'llanishdagi ehtiyokorlik talablariga rioya qilish lozim.

Kislotali kaliy permanganat eritmasi yuvish uchun qayta ishlatilmaydi. Kislotaga qo'shilmagan eritmani bir necha marta ishlatish mumkin.

Kislotali kaliy permanganat eritmasi simobli nasoslarni, barometr naychalarini juda yaxshi tozalaydi.

Ba'zan kaliy permanganatni ishqorli eritmasida yuvishda foydalaniladi. Bunday eritma yumshoq oksidlovchi bo'ladi va idish yuvilganda devorlarida marganes (IV) oksidi cho'kib qoladi. Uni yuqorida ko'rsatilgan usullar yordamida yo'qotish mumkin.

v) Xlorid kislota va vodorod peroksid aralashmasi bilan yuvish.

Teng hajmda olingan 6n HCl va 5% vodorod peroksid eritmalari aralashmasi Komarovskiy aralashmasi deyiladi. Bu aralashma oksidlovchi xossalari bilan idish yuvishda qulay vosita hisoblanadi. Bu aralashma biroz qizdirilganda juda yaxshi yuvuvchi vositadir, shisha idish devorlariga ta'sir qilmaydi. Xlorid kislotasi o'rniga sirka kislotasidan foydalansa ham bo'ladi.

Idishni yuvish uchun uni biroz isitib (o'lchov idishlarni qizdirish mumkin emas) unga Komarovskiy aralashmasi quyiladi. Idish devorlarini aralashma bilan ho'llab, uni o'z idishiga saqlash uchun solib qo'yiladi. Keyin idishni odatdagidek yuviladi.

g) Sulfat kislota va ishqor eritmalari bilan yuvish.

Agar idish smolasimon va suvda erimaydigan moddalar bilan ifloslangan bo'lsa, yoki laboratoriyada xrom aralashmasi bo'lmagan taqdirda, idishni konsentrlangan sulfat kislota yoki ishqor (40% gacha NaOH, KOH) eritmalari bilan yuvish mumkin. Ko'pincha, smolalar kislota va ishqorda eriydi. Ifloslangan idishni 1/4 hajmigacha ishqor yoki kislota eritmasi solinib, yaxshilab chayqatiladi. Yuvish davomligi smolani xususiyatiga bog'liq. Ba'zan 5-10 daqiqa chayqatib smolani eritish mumkin, boshqa hollarda smoladan tozalash uchun bir necha soat idishni chayqatish kerak bo'ladi.

Konsentrlangan sulfat kislota va ishqor bilan yuvilganda ehtiyotkorlik choralarini ko'rish kerak, kislota rakovinaga quyish mumkin emas! Smola aralashgan sulfat kislota va ishqor qoldiqlarini solish mumkin emas, chunki neytrallanish reaksiyasi asosida issiqlik ajralib chiqadi va idish sinib ketishi mumkin.